

Специфіка писемного та усного мовлення чітко виявляє себе в тому, якими засобами в реченні можуть виражатися залежні компоненти. Унормована писемна мова вимагає структурно поширених речень, з виразною внутрішньою залежністю їх компонентів. Так, семантика дієслова *любити* поширюється формою інфінітива чи підрядним реченням. Напр.: «Темними весняними ночами, сповненими запахами прибережних трав і квітів, капітан *любив стояти* на своєму містку, *слухати* солов'їний спів і *думати* про свою молодість» (П. Загребельний); «*Я не люблю, коли кричать*» (В. Коротич).

У розмовно-діалогічному мовленні цілком закономірними будуть відповідно такі речення: Капітан *любив стояти* на містку, *слухати* солов'я або Капітан *любив солов'я*; *Я не люблю крику*.

Як у розмовному, так і в писемному мовленні дієслово *любити* може сполучатися: 1) з конкретними іменниками та займенниками; *Учні любили свого вчителя*; «*Я так люблю тебе, що вже не маю сили і ні заплакати, ні проклясти*» (С. Йовенко); 2) з віддієслівними іменниками: *Не люблю шуму*; *Люблю шелест трав*; 3) з інфінітивом: *Він любить читати*; *Люблю мандрувати по рідній країні*.

У розмовному мовленні дієслово *любити* досить часто сполучається з іменниками, що стосуються інтелектуальної, естетичної чи іншої діяльності людини. Напр.: *Я люблю музику*; *Я люблю Гончара*; *Вона любить балет*; *Мама любить гвинтики*; *Він любить математику* і под.

У нормативному писемному мовленні поширені сполучення дієслова *любити* з конкретними назвами. Це переважно іменники, що означають місце роботи мовця або передають почуття. Напр.: *Я люблю школу*; «*Ліс він знає і любить, як мало хто з його колег*» (Ю. Збанацький); *Ми любимо свій рідний край*; *Я люблю свій народ*. У цих конструкціях інфінітив не є обов'язковим компонентом, такі речення існують в обох формах літературної мови. Якщо дієслово *любити* вживається у значенні «кохати», то воно завжди сполучається з власними назвами, які можуть заступатися особовими займенниками, напр.: *Наталка любить Петра*; «*Мене чужою любиш ти, того не знаєш сам*» (С. Йовенко).

Семантико-синтаксичні можливості розмовно-побутового мовлення менш обмежені і регламентовані, ніж писемної мови, вони розкриваються довільно, відповідно до мети — актуалізувати певний об'єкт: *Я люблю театр*; *Вона любить Київ*; *Дочка любить марки*. У колі співрозмовників у певній ситуації ці речення будуть зрозумілими однозначно, хоч окремо взяті вони можуть мати різну семантику. Пор.: *Я люблю бувати в театрі* і *Я люблю театр більше, ніж кіно*; *Вона любить жити в Києві* і *Вона любить архітектуру Києва* чи *Вона любить приїздити до Києва*; *Дочка любить колекціонувати марки* і *Дочка любить розглядати марки*.

Відмінності у семантиці речень, що пов'язані з суб'єктивним значенням конкретних іменників, можна показати на такому прикладі: *Я люблю лижжі* означає: *Я люблю ходити на лижах*, *Я люблю займатися лижним спортом*, але *Я люблю свої лижжі* означає: *Я люблю ходити тільки на своїх лижах*.

Сполучаючись з конкретно-предметними назвами, дієслово *любити* в розмовному мовленні може передавати такі значення: 1) користування — в сполученні з назвою засобу руху: *Я люблю метро*, *Син любить велосипед*, *Я не люблю літак*; 2) проживання, перебування — в сполученні з назвою місця, де є житло: *Влітку я люблю дачу*, *Він любить село*, *Я не люблю великого міста*; 3) заняття певним видом спорту — в сполученні з назвами конкретного виду спорту, спортивних ігор: *Я люблю волейбол*, *Дочка любить гімнастику*, *Син любить теніс*; 4) захоплення — в сполученні з назвами об'єктів захоплення, уподобання: *Він любить марки*, *Я люблю стародруки*, *Мама любить живопис*.

У реченнях із значенням уподобання, користування з дієсловом *любити* вживаються переважно конкретні іменники на позначення видових назв, хоч можливі й назви на

позначення класу предметів: *Я люблю крісло* означає: *Я люблю відпочивати в кріслі, а не на дивані і Серед інших меблів мені більше подобається крісло.*

У розмовно-побутовому мовленні закономірним є вживання при дієслові *любити* поряд з обов'язковим компонентом (інфінітивом) і конкретного іменника: *Я люблю бігати на ковзанах і велосипед.* Для нормативного писемного мовлення таке поєднання виключається.

Таким чином, у писемному мовленні дієслово *любити* сполучається з інфінітивом або приєднує підрядне речення, рідше — віддієслівний іменник. У розмовному ж мовленні це дієслово сполучається переважно з конкретно-предметними іменниками. Розмовні конструкції можна розглядати як згорнуті по відношенню до конструкцій писемної літературної мови.

АБИ-ЩОБ

Останнім часом надто «популярним» став сполучник *аби* у складнопідрядних реченнях, де свою функцію має виконувати нормативний синтаксичний засіб сучасної української мови — сполучник *щоб*. Наприклад: *І для того, аби критики та вчителі мали змогу почерпнути потрібну інформацію, існують академічні видання творів письменника; Здавалося, що це єдина установа в Україні, зацікавлена в тому, аби видання не зупинилось (з газ.).* В обох випадках замість *аби* треба було використати сполучник *щоб* з його чітко окресленим значенням.

Слово *аби* має обмежувально-умовне значення, пор.: *Тебе я слухала б довіку, куме мій, Аби б хотів співать* (Л. Глібов).

Найчастіше *аби* має видільно-приєднувальне значення, і його функція наближається до функції часток *тільки б, коли б*. Напр.: *Не спиняй, нехай собі співає, аби не голосно* (Т. Шевченко); *Ми люди хороші, нам аби гроші* (В. Дрозд).

Розширення сфери вживання слова *аби* нерідко спричиняється до утворення штучних, неприродних конструкцій.

БАЖАТИ — ЗИЧИТИ

У вітаннях, коли треба передати зміст ‘хотіти для когось чого-небудь’, використовують обидва синонімічні дієслова. Залежно від власного уподобання автор може комусь *бажати* або *зичити* добра, щастя, успіхів тощо. У художньому й публіцистичному стилях слова-синоніми використовуються як паралельні. Наприклад: *Бажаю Вам всього найкращого і найлюбішого в світі* (Панас Мирний), *Тоді мало думали про себе, зичили добра товаришам і робили його* (Ю. Мушкетик). Дієслово *зичити* — стилістично марковане, тобто нерідко передає або урочисту, або розмовно-знижену експресію. Крім того, на вибір слововживання впливає багатозначність дієслова *зичити*: воно ще має далеке від вітальних побажань значення ‘позичати’.

ВІДБУВАТИСЯ — ПРОХОДИТИ — ЙТИ

В одному із значень названі дієслова синонімічні, а саме, коли треба назвати дію, пов’язану з певним часом, місцем, умовою, напр.: *Концерт відбувається у великому палаці; З великим успіхом проходить концерт молодих виконавців; Уже три години йде концерт самодіяльного оркестру.* Дієслово *відбуватися* має найзагальніше значення дії без вказівки на характер її протікання; воно констатує, засвідчує якусь подію. Коли треба вказати на характер, оцінку події, послуговуються також дієсловами *проходити, йти*. Пор.: *Конференція відбудеться в жовтні 2000 року. Вдруге вона проходитьиме в Криму. Іде перше засідання.* В офіційно-діловому стилі широко вживається дієслово *відбуватися*, причому у формі усіх трьох часів; пор.: *відбувається (відбулося, відбудеться) зустріч; проходить огляд робіт; іде змагання серед юнацьких команд* і под.

ВИСЛОВИТИ — ВИРАЗИТИ

«Дозвольте висловити співчуття...» У такій фразі правильно вжито дієслово *висловити*. Воно поєднується також з іменниками *надія, вдячність, припущення, схвалення*.

Висловлюють *думку, пропозицію, міркування, ідею* тощо. У наведених випадках уживання дієслова *виразити/виражати* є ненормативним, неправильним. Однак у фразі *Його обличчя виражає почуття радості (хвилювання)* дієслово *виражати (виразити)* — цілком на місці. Пор. також *вираз обличчя*. Отже, розрізняємо нормативні словосполучення типу *висловлення ідей* і *вираження емоцій*.

ГРОМАДЯНСЬКИЙ — ГРОМАДСЬКИЙ

Хоч обидва прикметники виявляють спорідненість з іменником *група* — ‘група

людей, об'єднаних спільністю інтересів; організація', слово *громадянський* утворене від назви *громадянин* (*громадяни*) і вживається в усталених словосполученнях *громадянське право, громадянський обов'язок, громадянська позиція, громадянська поезія, громадянське суспільство*. Значення прикметника *громадянський*: 1) який стосується правового стану громадян у державі; 2) який властивий активним, свідомим громадянам.

Прикметник *громадський*, безпосередньо пов'язаний з громадою, об'єднанням людей за спільністю інтересів, діяльності, має такі значення: 1) належний усій громаді; призначений для користування всіма членами громади (*громадське майно, громадський обробіток землі, громадська земля, громадська будівля, громадський транспорт, місця громадського відпочинку*); 2) який забезпечує життєдіяльність громади, добровільно виконуючи певні обов'язки (*громадський діяч, громадський обвинувач, громадське доручення, громадська організація; громадські справи, громадські інтереси*).

У сполученні зі словами *інтереси, думка, життя* взаємозамінними є прикметники *громадський* і *суспільний*.

ЗАЛ — ЗАЛА

В українській мові є ряд іменників, що виступають у формах двох граматичних родів — чоловічого й жіночого, Пор. *генезис* — *гене́за, теза* — *тези́с, зал* — *зала*. На поширеність тієї чи іншої форми впливають тенденції розвитку мови, її контакти з іншими мовами; адже всі перелічені слова належать до запозичених. Щодо форми *зал* і *зала* треба зауважити, що вони мають незначну стилістичну різницю: стилістично нейтральна форма — *зал*. У художньо-публіцистичних текстах частіше трапляється форма жіночого роду *зала*. Фонетичні варіанти цього запозичення *заля, саля* належать до діалектної, архаїчної лексики.

ЛЮБИТИ — ПОЛЮБЛЯТИ

Дієслово *любити* широко вживається в українській мові, поєднуючись із назвами різних понять. *Люблять літей, книжку, оперу, мрію, квіти* тощо. Так само звичне поєднання слів *любити борця, любити плавати* і под. Дієслово *полюбляти* має відтінок розмовності, вживається як синонім до висловів *подобатися, бути до вподоби, мати схильність до чого-небудь, віддавати перевагу чому-небудь*. Напр.: *А ярмарки я полюбляв з дитинства за їх веселу людську метушню* (М. Рильський); *Микола хоч і полюбляв бігати, а був добрий учень* (І. Сенченко).

Семантико-стилістичні відтінки слова *полюбляти* обмежують коло слів-понять, з якими воно сполучається. Не можна сказати *полюбляти професію, полюбляти вчительку*, а тільки *любити професію, любити вчительку*. Взагалі, сполучуваність дієслова *полюбляти* з назвами осіб належить до нетипового, незвичного слововживання. У сучасній мовній практиці, надто журналістської, спостерігаємо певну моду на вживання дієслова *полюбляти*, пор.: *Чи не найбільше Остап Вишня полюбляв невеличкий художній твір про смішну пригоду* (з журн.); *Фантасти полюбляли зображати Венеру як планету світанку людства* (з журн.); *Інна не дуже полюбляла в них бувати* (В. Дрозд). Чи не природніше звучали б наведені фрази із синонімічними висловами *любити, надавати перевагу, уподобати* та ін.?

МАЙДАН — ПЛОЩА

Назва *майдан* прийшла до нас із тюркських мов, *площа* — давнє слов'янське слово. Спільне значення обох слів — 'рівний, незабудований простір'. У сучасній українській мові обидва слова нормативні. В діловій мові переважає слово *площа* як нейтральне, не обтяжене додатковими стилістичними відтінками. У Києві маємо власні назви з обома іменниками: *Майдан Незалежності* і *Європейська площа*.

Від слова *майдан* утворено низку термінологічних словосполучень типу *будівельний майданчик, дитячий майданчик, стартовий майданчик*. Має також термінологічне значення іменник *площа*: *площа квадрата, площа під сільськогосподарськими культурами* і под.

МІСТКІСТЬ — ЄМНІСТЬ

У сучасній мовній практиці спостерігаємо використання слів *місткість*, *ємність*, *ємкість* як синонімів. Однак у наукових текстах, де кожен із термінологічних висловів має сприйматися однозначно, така синоніміка не бажана.

Коли треба передати значення «об'єм», тобто «наповнюваність посудини, а також будівлі, літака, автобуса тощо», вживають слово *місткість* у його прямому значенні: *місткість кузова*, *місткість залу*, *міра місткості*, *водойма місткістю 14 млрд. м³ місткість для мастил*) і под. Наприклад: *Ми збудували додаткові місткості для зберігання цементу (з газ.); Досить поширеною народною мірою місткості в Закарпатті було віко (з журн.); Кризь оглядові віконця видно, як у місткостях «кипить» смоляниста рідина (з газ.)*.

У прозорій формі слова *місткість* відбито його зв'язок з такими близькими поняттями, як *містити*, *вміст*, *місткий* («який багато вміщує в себе»). Пор.: *місткі засіки*, *містке судно*, *місткий тролейбус*, *містка посудина*. За сучасними лексичними нормами літературної мови замість висловів *вологоємність ґрунту*, *запасні ємкості* і под. треба вживати як нормативні такі: *вологонасиченість ґрунту*, *запасні місткості*.

Трапляється неправильне вживання слова *місткість*, напр.: *У сертифікатах вказувалась місткість нітратів (з газ.)*. Треба: *..вказано вміст нітратів*.

Слово *ємність* уживається як фізичний термін, насамперед, у зв'язку з поняттями електрики, напр.: *міжелектродні ємності лампи*, *конденсатор перемінної ємності*; пор. також *теплоємність*.

Іменник *ємність* з погляду сучасної літературної норми належить до nereкомендованих слововживань, тому й складні слова *теплоємність*, *теплоємкий* мають бути замінені термінами *теплоємність*, *теплоємний*. Фізичний термін *ємність* розширює сферу свого вживання в нових словосполученнях, напр.: *Вперше в серійних ПК використано нагромаджувач зовнішньої пам'яті на оптичному диску з фантастичною ємністю 256 Мбайт (з журн.); Екологічні ємності для АЕС на Україні практично відсутні (з журн.); Ємність екосистем України дуже незначна (з журн.)*.

Отже, перевагу треба віддавати словосполученням *ємність пам'яті*, *ємність екосистем*, *екологічні ємності*, в яких використовується у широкому значенні фізичний термін *ємність*. Вислови типу *екологічна ємність території*, *холодильні ємності* не відповідають сучасній літературній нормі.

НЕДАВНО — НЕЩОДАВНО

«Словник синонімів української мови» наводить такі пояснення: *недавно* — «у недалекому минулому» і *нещодавно* — «зовсім недавно». На перший погляд, це слова взаємозамінні, пор.: *Миколу взяла досада, що мати хвалить Варку, а не ту дівчину, що недавно брала воду в березі (І. Нечуй-Левицький); Якось недавно довелось Мені заїхати в Україну (Т. Шевченко); Нещодавно дістав я ... Вашу поему «Мойсей» (М. Коцюбинський); В кабінеті все було в такому безладді, ніби по ньому нещодавно пройшовся вихор (Г. Тютюнник)*. Однак на семантичні відмінності цих синонімів вказує можливість прислівника *недавно* сполучатися з підсилено-видільними словами *так*, *тільки*, *зовсім*, *це*. Напр.: *Ще так недавно було літо (Г. Хоткевич); Здавалося, це було так недавно (О. Довженко)*.

Прислівник *нещодавно* не поєднується із словами *зовсім*, *так*, *тільки*, *це*, оскільки в його значенні закладено відтінок певного обмеженого минулого часу, тобто *нещодавно* — «не так давно», «зовсім недавно», «тільки недавно». Саме цей значеннєвий відтінок зближує прислівники *нещодавно* з іншим синонімічним словом — *щойно*.

НЕОБХІДНО — ТРЕБА — ПОТРІБНО

Ці слова вживаються, коли треба передати різний ступінь обов'язковості виконання якоїсь дії. У розмовній мові для посилення обов'язковості, примусовості використовують такі вислови: *треба*, *дуже треба*, *просто-таки необхідно*. В офіційно-діловому стилі

послугуються прислівниками *варто, треба (потрібно), необхідно*. Пор. вислови, побудовані за зростанням значення обов'язковості дії: *варто використати всі можливості; треба (потрібно) використати всі можливості; необхідно використати всі можливості*. Часом у ділових паперах надають перевагу тільки слову *слід*, але варто пам'ятати, що воно має цілу низку синонімів: *треба, потрібно, необхідно, варто*.

Однакові за значенням слова *треба* і *потрібно* розрізняються сполучуваністю: *треба* має тенденцію поєднуватися з дієсловами в неозначеній формі (*треба збирати, треба писати, треба зосередитися*), а *потрібно* — з іменниками чи словами, що їх заміняють (*потрібно бажання, потрібно коштів, потрібно світла*). Пор.: *Головне, треба було визначити: скільки питної води дають надра (з газ.); Нанівдикі степові коні не одразу скорилися людині, і потрібно було чимало фізичної сили, щоб їх упіймати, загнудати й осідлати* (З. Тулуб).

ОПЕРАТОР

Від латинського *operator* «виконавець» походить слово *оператор*, відоме як назва кваліфікованого працівника, який відповідає за виконання певного виробничого процесу: *Оператори*, що творчо мислять, — головна ланка у великій автоматизованій системі управління (з журн.).

Оператор — назва кваліфікації працівника і в промисловості, і в сільському господарстві, де мають справу з технологією. Жінку-фахівця також називають *оператором*, пор.: *Телефоністка-оператор* приймає замовлення і передає його ЕОМ, де зберігається машинна картотека (з журн.); Нині вона — *оператор* відгодівлі молодняка великої рогатої худоби (з газ.)

Оператор — це також пристрій: Роботою агрегатів керує автоматичний *оператор* (М. Матійко). Є ще *оператор кіно* — фахівець, який знімає фільми, *оператор телестудії* — який здійснює телепередачі: Цей *оператор* приїхав недавно з Америки, де кілька років жив і вчився, і його можна було послати знімати акул у морі, не турбуючись за добрі результати (Ю.Яновський). Це загальновідомі і загальноживані значення іменника *оператор* у сучасній українській мові. Похідні від нього — *операторна* (кімната, приміщення для операторів), *операторський* (*операторський пульт, операторська робота, операторське мистецтво*). Робітника, який виконує певну технологічно однорідну частину виробничого процесу, називають ще *операціоністом* (від спорідненого *операція*). Трапляється в літературі слово *оператор* і в значенні «лікар-хірург»: Оце трапилось бачити свого берлінського *оператора*, він згоджується мене різати, так що тижнів через три я вже буду лежати на операційному столі (Леся Українка); Всі *оператори* біля столу раптом голосно заговорили (Ю.Смолич). Однак таке значення застаріле для сучасної мови.

У математичній термінології, в обчислювальній техніці слово *оператор* має чітко окреслене термінологічне, спеціальне значення, яке не завжди фіксують загальномовні словники, напр.: «Команда або група команд програми обчислювальної машини».

Отже, оператор — це і людина-фахівець, і пристрій, машина.

ОСОБИСТИЙ — ОСОБОВИЙ — ВЛАСНИЙ

Часто, зокрема в усному спілкуванні, плутають слова *особистий* і *особовий*. *Особистий* — це індивідуальний, такий, що стосується **окремої** особи, **належний особі**: *особиста власність, особиста недоторканість, особиста думка, особистий почин, особисте життя, особиста* (тобто *приватна*) *справа*.

В одній із радіореклам прозвучало: *Вишні в особистому соку*. Так переклали російський вислів *Вишні в собственному соку*, тоді як українською мовою треба було сказати *Вишні у власному соку*. Слово *особовий* — такий, що стосується особи взагалі, багатьох осіб: *особовий склад, особова справа* (у відділі кадрів) та ін. Крім того, прикметник *особовий* уживається як граматичний термін: *особове дієслово, особовий займенник* тощо.

ОФІЦІЙНИЙ, ПРОФЕСІЙНИЙ...

Саме в такій формі рекомендують уживати ці слова сучасні порадики з культури мови. Донедавна можна було натрапити в текстах і на форми *офіційний, професіональний*. Існувала тенденція розрізняти значення прикметників *професіональний* (від *професіонал*) і *професійний* (від *професія*), або *емоціональний* і *емоційний*. Напр.: У формуванні своєрідних рис малярства Бойківщини велике значення мали взаємодія *професіональної* та народної творчості.. («Бойківщина»).

Проте в сучасній мовній практиці подібне значення передається і формою *професійний*: «Кобзар сьогодні — *професійний* виконавець, митець, творець» (Веч. Київ, 28 березня 1989 р., с. 3). Термінологічне значення усталювалися за більш книжною, запозиченою формою, наприклад прикметник *диференційний*, тобто «розрізнявальний», відмежовувався від математичною терміна *диференціальний* (*диференціальне рівняння*).

Прикметники на *-іальний, -іональний* іншомовного походження так само існують у сучасній українській мові, часто співвідносячись з іменниковими формами на *-іал, -іонал*, напр.: *ініціал* — *ініціальний*, *церемоніал* — *церемоніальний*, пор. також *територіальний, регіональний, функціональний*.

Однак прикметники *офіційний, професіональний* саме в такій формі усталилися в сучасних літературних висловах: *офіційне звернення, офіційний візит, офіційний опонент, офіційний представник, офіційна зустріч, офіційна рецензія, офіційні папери; професійна пам'ять, професійна розмова, професійний політик, професійний виконавець, професійний погляд, професійне задоволення*.

ПОКИ-ДОПОКИ

У «Словнику синонімів української мови» поряд із *поки, доки* наводиться прислівник *допоки*, утворений, очевидно, в результаті контамінації двох слів *поки* і *доки*. *Допоки* оцінюється як розмовне слово. Втім, воно широко вживається в поетичній мові, пор.: *Вона жива, Довженку, і жива Зостанеться, допоки сонця-світу, Вкраїна наша!* (М. Рильський); *Допоки є пам'ять людська і живі матері, допоки й сини, що спіткнулись об кулі, живуть* (Б. Олійник). Художній стиль не цурається й стилістично нейтрального слова *поки*: *Тікай, Катре, поки не пізно* (В. Кучер). Слово *поки* вживається в усталених стійких зворотах типу *поки сили, поки мого життя, поки віку*.

Отже, синонімічні *поки* й *допоки* розрізняються стилістичним забарвленням: другий прислівник характеризується розмовною й поетичною експресією.

ПОВІНЬ — ПОВІДЬ

В українській мові є обидва слова: *повінь* і *повідь*. А ще є *повіддя, паводок, водопілля* та ін. Їхні значення синонімічні, але не всі слова однаково поширені в різних місцевостях. Словники літературної української мови подають як основну форму *повінь*. Від цієї назви утворено прикметник *повеневий* (*повеневі бригади*); від *паводок* — *паводковий*. Від іменника *повідь* відносний прикметник не утворюється.

ПОПЕРЕДНІЙ — ПЕРЕДЧАСНИЙ

У приміщенні одного автовокзалу красувалася табличка, на якій великими літерами було виведено: «Каса *передчасного* продажу квитків». Звичайно, мало бути *попереднього* продажу квитків.

Основна семантика слова *передчасний* — «який відбувається, відбувся, з'явився, настав раніше, якого не чекали». Так, скажімо, *передчасне* відправлення автобуса означає, що автобус відправили раніше встановленого розкладом часу. Пор. ще: Сніг *передчасний* розтав (М.Рильський).

Прикметник *передчасний* і формою, і змістом близький до слів *завчасний* (*завчасні зморшки*), тобто «такий, який з'явився раніше, ніж того можна було чекати», або *дочасний* — з таким самим значенням, пор.: *дочасна смерть*.

Передчасного продажу квитків ніхто не рекламує, бо цього не існує. Існує практика попереднього продажу квитків, тобто «продажу, організованого зазделегідь» у касах вокзалів, у театральних касах тощо. Тобто одне із значень слова *попередній* — «який проводиться, здійснюється, встановлюється заздалегідь, наперед». Основне значення слова *попередній* — «який був, стався раніше; який передує чому-небудь»: Ще голова дзвеніла від *попереднього* вибуху, ще зрушена земля сипалася в окоп, а повітря вже знов гойдалося, завивало, пружинило, втискаючи тебе в землю (О.Гончар). У цьому значенні є відтінок — «який безпосередньо передував нинішньому, який був безпосередньо перед чим-небудь»: Гальванеску, що дуже натовмився за день та *попередню* безсонну ніч, заявив, що... ляже спати (Ю.Смолич). Друге значення — «такий, як і раніше»: Дальші томи... вишліть на *попередню* адресу (М.Коцюбинський). У формі середнього роду це слово може виступати і як іменник — «те, що було раніше, що належить до минулого»: Одна тільки хвиля одділяла минуле від того, що сталося, а здавалось, що проминула вічність, що *попереднє* раптом впало у прірву (М. Коцюбинський).

ПРИВОДИТИ — ПРИЗВОДИТИ

Дієслова *приводити*, *привести* та *призводити*, *привести* засвідчені в писемно-літературній практиці від І.П.Котляревського аж до наших днів. Їх фіксують різні українські словники — і одномовні і двомовні. Ці пари слів близькі звучанням, різні за значенням, але в одному вони збігаються, а саме: коли називають причину чого-небудь, наприклад: Риба та зайці *приведуть* у старці (присл.); Оповідали [люди] ...деталі події, що *привела* до зміни старого попа на нового (Г. Хоткевич); Не побожне божевілля, і не мрії, і не дурість, — заздрість тільки й самолюбство до гризні людей *призводить* (Леся Українка); Як досвід є, то й діло легко йде, Брак досвіду ж до лиха *призведе* (М.Бажан).

Мовна практика засвідчує перевагу дієслів *призводити*, *привести* у випадках, коли йдеться про небажані, негативні наслідки: Звісно, такий Хома або Андрій не мали чого боятись. Що ж ти з них візьмеш? Ні кола, ні двора. Харпаки, злидні, *привели* до біди та й поховались (М. Коцюбинський).

Призводити, *привести* широко вживані у значенні «спонукати кого-небудь до чогось»: Дивуюсь, дочко, що тебе *призводить* поводитися так, мов ти зросла невільницею десь у гінекею (Леся Українка); Вийняв той козак ріжка, бере понюшку, а сам думає, як би йому *привести* смерть, щоб вона понюхала!.. (народна казка). *Призводити*, як правило, «спонукати кого-небудь до чогось негарного, недоброго; підбурювати»: Сам затіє що-небудь, *приведе* Опанаса що-небудь зробити (украсти, розбити, поламати) й сам разом з ним зробить яку шкоду, а після вивернеться, сухим з води вийде й усе на Опанаса зверне (Грицько Григоренко).

Однак у сучасній літературній мові подібне слововживання трапляється рідко, а дієслова *призводити*, *привести* переважно вживаються тоді, коли йдеться про негативні наслідки якихось дій.

ПРИЩЕПЛЮВАТИ — ПРИВИВАТИ

До рідковживаних у сучасній мові належить дієслово *прививати*, що означає «присукувати», «з'єднувати нитки, зсукуючи одна одну». Частіше трапляються спільнокореневі утворення: *вити* (нитки, ніздо), *сповивати* (дитину), *завивати* (волосся), *розвиток*, *розвинений* і под.

Коли йдеться про медикаментозні щеплення або про виведення нових сортів рослин лексичною нормою є дієслово *прищеплювати*: *прищеплювати вісню, кір; прищеплювати гілку до яблуні, груші*. У назві дії *прищеплювати* розвинулося також переносне значення «виховувати»: прищеплюють різні навички, почуття, риси характеру. Напр.: Одвічні поняття добра і зла треба *прищепити* не у зрілому віці, а ще у дитинстві (З журн.).

Під впливом російського «прививать» дехто помилково користується в українській мові висловами типу *прививати* навички гігієни, *прививати* яблуню. Це порушення сучасної

української лексичної норми. Російські вислови «прививать любовь к труду», «прививать чувство гордости за свою Родину», «прививать хороший вкус» і подібні українською звучать: *прищеплювати любов до праці, прищеплювати почуття гордості за свою Батьківщину, прищеплювати гарний смак.*

ПРОНИЗЛИВИЙ — ПРОНИКЛИВИЙ

Прикметник *пронизливий* вживається для характеристики природних явищ, що викликають неприємні фізичні відчуття: *пронизливим* є сніг, холод, вітер.

Цей епітет характеризує різкі звуки: *пронизливий* голос, гудок, крик, свист.

Гострим, *пронизливим* може бути біль, відчуття самотності. У переносному розумінні це слово характеризує пильні, *проникливі* очі, погляд людини. *Пронизливий* і *проникливий* — синоніми на позначення погляду, очей людини. Але епітет *проникливий* зовсім не вживається для характеристики фізичних відчуттів, основна сфера його функціонування — це характеристика розумової, духовно-емоційної діяльності людини. *Проникливою* називають людину, яка глибоко розуміє суть чого-небудь, правильно оцінює щось, розбирається в чомусь. Пор.: *проникливий психолог, проникливий розум, проникливий вислів, прониклива легенда, музика*, тобто все, що викликає глибокі почуття, емоційний настрій.

Сценічна атмосфера театру може бути тільки *проникливою*, і музика звучить, безумовно, *проникливо*, а не *пронизливо*.

ПРОЦЕНТ — ВІДСОТОК

Ці слова-синоніми вживаються як у спеціальній літературі, де вони виступають термінами, так і в загальномовній практиці. Слово іншомовного походження *процент* прийшло у XVIII ст. у східнослов'янські мови з латинської, італійської мов через німецьку. *Відсоток* — це калькований вислів з латинізованого фінансового терміна, що буквально означає «на сто», а звідси й «від соток». *Процент* і *відсоток* вживалися як паралельні терміни в західноукраїнській пресі XIX ст.

РАДА — ПОРАДА

Рада і *порада* — синоніми. Вони мають значення «допомога добрим словом». Напр.: — Та коли вже мене вшанували, то моя *рада*: не гаяти, товариші, часу! (О. Довженко); Старого чоловіка для поради держи (присл.). Уживаються *рада* і *порада* також у значенні «спільне обговорення якихось питань»: *треба зібратися на раду; товариші зійшлися на раду*.

Іменник *рада* й *порада* виступають у більшості випадків як взаємозамінні. Наприклад, у поетичному контексті Т. Шевченка ці синоніми підсилюють один одного: Не похвали собі, громадо! — Без неї, може, обійдусь. — А *ради* жду собі, *поради!* Та мабуть в яму перейду із москалів, а не діждусь. За фольклорним зразком утворено емоційний вислів *рада-порада*, що має тавтологічний зміст: відмінну форму двох слів, поєднаних в одне ціле, використано із стилістичною метою.

Зрідка як синоніми взаємозамінюються вони у фразеологізованих словосполученнях немає *ради (поради), дати раду (пораду)*. Усталене словосполучення *дати раду комусь, чомусь*, як правило, вживається з іменником *рада* і має значення «справлятися», «упоратися з чимось, допомогти комусь».

Заміна іменника *рада* синонімічним висловом не допускається в термінологічних словосполученнях типу *вчена рада* та под.

РЕКЛАМА — АФША

Ці слова близькі за змістом, вживаються для позначення подібних понять, але не тотожні.

Слово *реклама* вживається і з абстрактним, і з конкретним, предметним значенням. *Реклама* — це процес популяризації товарів, видовищ, послуг для привернення уваги покупців, споживачів, глядачів або поширення відомостей про когось чи щось для

створення популярності: Без реклами, без вербування клієнтів... він завоював собі ґрунт у місті (І. Франко).

Крім того, реклама — це плакат, зображення, що використовується як засіб привертання уваги покупців, споживачів, глядачів та ін.: Не дзвонять трамваї, не мерехтять барвисті *реклами*, не співають авто... (О. Гончар).

Саме в цьому значенні *реклама* може заступатися словом *афіша*, що означає «оформлене певним чином оголошення про концерт, виставу, лекцію і т. ін.»

І *реклама*, і *афіша* — іншомовного походження: *реклама* — від латинського *reclamo* — «голосно кричати, вигукувати» (щоб привернути увагу до чогось); *афіша* — від французького *afficher* — «прибивати до стінки, розголошувати».

Похідні утворення від цих слів відрізняються сполучуваністю: *рекламна вітрина*, *рекламний щит*, але *афішна тумба*, *афішна дошка*.

Дієслова *рекламувати* та *афішувати* крім подібності мають і суттєві відмінності. *Рекламувати* (у переносному значенні) — «поширювати відомості про кого-, що-небудь, надмірно розхвалювати когось, щось для створення популярності»: Стільця для трибуни дав йому власник крамниці, щиро повіривши, ніби Куделя хоче *рекламувати* його першосортний крам (І. Кулик). *Афішувати* — «виставляти що-небудь напоказ; привертати загальну увагу до чого-небудь»: Таки, мабуть, я сів у калюжу! Не варто було *афішувати* свою затію... Галка журих себе і водночас заспокоював (П. Автономов).

РЕКЛАМА — РЕКЛАМАЦІЯ

Що в них спільного? Чим вони розрізняються? Досить цікава доля у цих близькозвучних, але зовсім різних за значенням слів.

Зауважимо, що ці слова — приклад того, як можуть розійтись у своїх значеннях лексеми, що походять від одного кореня. І *реклама*, і *рекламація* утворені від латинського дієслова *reclamo*, але від різних його значень.

Іменник *реклама* — від «голосно кричати, вигукувати». Його буквальный смисл «вигуки торговців» (які закликають купити якийсь товар). В українську мову ввійшло за посередництвом французької та німецької. Макс Фасмер, автор «Етимологического словаря русского языка», зауважує, що первинний зміст слова *реклама* пов'язаний з голосним підзиванням сокола ловчим під час соколиного полювання. Отже, ядро значення цього слова — активне привертання уваги до чогось.

Тлумачний словник виділяє значення сучасного слова *реклама*: перше — «популяризація товарів, видовищ, послуг і т. ін. з метою привертати увагу покупців, споживачів, глядачів, замовників і т. ін.» Напр.: *торговельна реклама*, *театральна реклама*.

Друге значення — це «конкретне зображення, оголошення, плакат, що використовується для привертання уваги споживачів товару тощо», напр.: *газетна*, *телевізійна реклама*, *радіореклама* і под.

Слово *рекламація* походить від іншого значення латинського дієслова *reclamo*: «кричати проти, голосно заперечувати, криком виражати обурення». Латинське *reclamatio* — «голосне заперечення, засудження» — й поклато початок сучасному *рекламація* — «претензія, протест проти недоброякісної продукції». Рекламація стосується сфери торговельно-виробничих відносин.

Це слово вживається в книжній мові, коли треба офіційно висловити претензії, скарги щодо придбаного товару, зробити заяву про відшкодування збитків. Напр.: *надіслати рекламацію на недоброякісну продукцію*, *одержати рекламацію на виготовлені деталі*.

Слова *реклама* і *рекламація* мають різні словотворчі можливості. Іменник *реклама* входить до досить численної групи кореневих утворень з близькими значеннями: *рекламувати* — «популяризувати що-небудь, повідомляти про щось засобами реклами»; *рекламування*, *рекламний* — *рекламний плакат*, *рекламний щит*; *рекламіст*, *рекламістка* — «той, хто складає і оформляє реклами».

У іменника *рекламація* словотворчі зв'язки вужчі: утворений від нього прикметник

рекламаційний вживається переважно як термін, наприклад, *рекламаційний лист, рекламаційні дефекти*.

РИНОК — БАЗАР — ЯРМАРОК

Одна з груп синонімів української мови — так звані абсолютні синоніми, або лексичні паралелізми чи дублети типу *пілот — льотчик, гомілка — голінка, процент — відсоток* тощо. З'являються такі слова внаслідок взаємодії літературної мови та діалектів або як результат взаємодії з іншими мовами. Загальновідомо, що існування абсолютно однакових слів можливе лише протягом обмеженого періоду. З часом такі лексичні дублети диференціюються, розходяться або за семантикою, або за стилістичними властивостями, або за вживанням, оскільки існування синонімів спирається не тільки на тотожність значень, а насамперед на відтінки розрізнення, виділення різних властивостей певного поняття.

Лексичними дублетами вважаються в українській мові слова «базар» і «ринок», які дуже часто функціонують як рівноцінні, називаючи «місце роздрібного продажу продуктів харчування та інших товарів»: В неділю, в місто на *базар* Жінки возили свій товар (І.Нехода); Переходячи *базаром*, що на нім було кілька рундуків із красним крамом та позаторішньою сухою таранею, ми побачили фабриканта (О.Досвітній); Спершу побували на центральному *ринку*, з картоплею спродались без загаяння (О.Гончар). Обидва ці іменники іншомовного походження. Прийшли вони в українську мову з різних мов і в різні часи. Як свідчать етимологічні словники М.Фасмера та О.Преображенського, *базар* є набагато ранішим запозиченням, ніж *ринок*. «Материалы для словаря древнерусского языка» І.Срезневського фіксують *базарь, бозарь* від 1499 р.

Джерелом запозичення є тюркські мови, в які воно потрапило з перської.

Слово *ринок* — пізніше запозичення з німецької (буквальний переклад — круг, коло, площа) через посередництво польської, де так називають міську площу й місце торгу.

Перші українські словники («Лексис» Л. Зизанія, «Лексикон» П. Беринди) не фіксують жодного з цих слів. Рукописний словник невідомого автора другої половини XVII ст. «Синоніма словенороска» наводить *рынокъ* з тлумаченням «купилище, торжище», але не вміщує слова *базар*. «Лексіконъ латинский» Є.Славинецького і «Лексіконъ словено-латинский» Є.Славинецького та А.Корецького-Сатановського (XVII ст.) також подають у своєму реєстрі *рынокъ*, відповідно витлумачуючи його як «торжище, судилище, купилище»; «кругъ». Словники XIX — початку XX ст. (наприклад, словник П.Білецького-Носенка, Словарь за ред. Б. Грінченка) наводять і *базар*, і *ринок* як рівнозначні та рівноправні. Сучасний тлумачний словник показує семантичну будову обох слів, що істотно розвинулась і змінилася, відбиває диференційні процеси, що відбуваються в їх семантиці. *Базар* — це й торгівля (переважно приватна) продуктами харчування або предметами широкого вжитку (часто в певні дні тижня) на площі або в спеціально збудованому приміщенні, наприклад: Все це везлося на базар, — кому... збути, що потрібно купити (Панас Мирний), це також місце, де відбувається торгівля, або час торгівлі, наприклад: Коли ж Абібула дійшов до *базару*, його оглушив такий клекіт життя, що після тиші став нестерпучим (М. Коцюбинський); У *базар* то й чоловіка попадеш, бо в *базар* людей найбільше» (Марко Вовчок). Вживають це слово, коли хочуть емоційно передати зміст поняття «дуже багато чогось», «шум, галас», наприклад: *Базар* люду насходилося Та й панства не трохи (Т. Шевченко).

Термінологічного відтінку набув і вислів *пташиний базар* — місце на морському березі, де оселяються величезною масою птахи, наприклад: Ці скупчення птахів (на прибережних скелях) за шум і галас, який вони зчиняють, дістали назву «*пташиний базар*» (з журн.).

Як бачимо, на основі одного із значень слова *базар* (шум, галас, що обов'язково супроводжують торгівлю на *базарі*, скупчення великої маси людей) розвинулось і виділилось переносне, а також утворилося стале словосполучення. Саме слово набуло помітного розмовного характеру.

По-іншому склалася доля іменника *ринок*. Це місце роздрібного продажу продуктів

харчування та інших товарів; *ринок збуту* — місце, де збувають, продають що-небудь; сфера товарного обміну (у масштабах світового господарства, країни або окремих її районів), наприклад: На світовому ринку добре знають виготовлені в Україні гідротурбіни (з журн.). Отже, слово *ринок* у процесі історичного розвитку набуло другого — термінологічного значення і вживається як термін економіки. У першому ж значенні воно частіше вживане як офіційно-ділове, на відміну від розмовного *базар*. Наприклад, офіційні назви в Києві, *Бессарабський ринок*, *Лук'янівський ринок*, *Володимирський ринок*, *Святошинський ринок* та ін. Рідше почуємо *ринок* у розмові жителів Лівобережжя, більш уживане воно на Правобережжі.

Аналіз слів, похідних від *базар* та *ринок*, також показує стилістичну і семантичну відмінність цих слів. Від слова *базар* утворено низку розмовних висловів типу *базарувальник*, *базарувальниця*, *базарування*, *базарувати* (*базарювати*), *базаруватися* (*базарюватися*).

Від іменника *ринок* утворена тільки зменшено-пестлива назва *риночок* та прикметник *ринковий*. Порівняймо його вживання у текстах, де це слово вказує на місце, призначення або певні економічні зв'язки: Два... покої просторі, але через гамір *ринковий* і склеповний мешкання для мене зовсім не відповідне (У. Кравченко); Ратушна площа, як центр середньовічного Таллінна, спочатку правила за *ринкову* площу (з журн.).

На відміну від російської мови, де ці слова мають майже однакову семантичну будову, українські прикметник *ринковий* не має значення «грубий, вульгарний; низькосортний». В українській таке значення властиве тільки прикметникові *базарний*. Це ще раз свідчить, що при функціонуванні абсолютних синонімів відбуваються постійні зміни їхніх значень, емоційного забарвлення, уточнення сфер вживання, тобто перетворення на звичайні синоніми.

Синоніми *базар* і *ринок* мають спільне основне значення, але вони не тотожні, бо розходяться в похідних значеннях, що виникли в процесі історичного розвитку мови.

До згаданих синонімів близькі також слова *торг*, *торговище*, *ярмарок*, хоча всі вони більше відрізняються від іменників *базар* і *ринок* значенням і вживанням. Так, іменник *торг*, найближчий за суттю, має ширшу семантику. На перший план за активністю виходить у ньому дія «торгувати» і «торгуватися»: Не тільки для такого обмінного *торгу* була вигідна тухольська дорога (І. Франко); Вже закінчено *торг* за поросю, продавець із покупцем заїдають кавуном гендель (Ю. Яновський). У розумінні «ринок», «базар» вся назва сприймається як застаріла: Щодень вивозили на *торг* цілі мішки раків, що так швидко раки стали зовсім ні по чому (І. Франко). Має це слово ще й значення «аукціон» (щоправда, теж застаріле): Він з *торгів* законно купляв ділянку і... вирубував навколо стільки дерев, що не вмістилась би і в п'яти ділянках (М. Стельмах).

Іменник *торговище* рідко виступає в значенні «ринок, базар». Слово *ярмарок*, запозичене з німецької мови, має вужче значення — це *торг*, який влаштовується регулярно у певну пору року і в певному місці для продажу й купівлі товарів: На заході понад лісом шумує *ярмарок*, осінній, роковий — з водами, з козаками, з краму усякого горами (С. Васильченко).

На позначення практики організованої торгівлі, призначеної на певний час (день, тиждень та ін.) узвичаїлася назва *ярмарок*: *шкільний ярмарок*, *осінній ярмарок*, *книжковий ярмарок*. Відома в Україні традиція проведення на Полтавщині Сорочинського ярмарку.

На жаль, в оголошеннях нерідко звучить помилкова форма родового відмінка множини — *осінніх ярмарок* (замість правильного: *осінніх ярмарків*). Ця помилка трапляється через сплутування російської назви жіночого роду *ярмарка* та українського іменника чоловічого роду *ярмарок*, які по-різному відмінюються.

РІДКИЙ — РІДКІСНИЙ

Ніхто, очевидно, не помилиться, коли треба вибрати одне із цих слів, щоб передати зміст понять *рідке скло*, *рідке тісто*, *рідка каша*, *рідкий ситець*, *рідке полотно*, *рідкий гребінець*, *рідкий тин*, *рідкі зуби*, *рідкий ліс*, *рідкі вибухи*, *рідке схлипування*. Справді, скрізь,

де йдеться про негусту масу, нещільну тканину, про неблизько розташовані один за одним предмети тощо, без будь-якого сумніву вживаємо прикметник *рідкий*. Це підтверджують приклади з художньої літератури: Хліб уродивсь *рідкий* та безсилий (М.Коцюбинський); Рідкий туман піднявся (Л. Смілянський). Але такої певності вже немає, коли натрапляємо на слово *рідкий* у таких контекстах: Рожева чайка — *рідкий* і жаданий птах Півночі (М.Трублаїні); Який він смутний... ту *рідку* хвилину, як посидить дома (Марко Вовчок). Адже *рідкий* тут означає «такий, що трапляється нечасто», тобто рідкісний. Отже, в тому самому значенні вживаються прикметники *рідкий* і *рідкісний*: *рідка (рідкісна) квітка, рідкий (рідкісний) випадок*. Коли йдеться про фізичний стан речовини, ми вживаємо *рідкий* в одному ряду з *твердий* та *газоподібний*: *тверді, рідкі та газоподібні корисні копалини*. У цьому разі ніхто не засумнівається, яке саме значення має слово *рідкі*, ніхто не подумає, що тут ідеться про щось рідкісне, таке, що рідко трапляється. Інша річ, коли словосполучення *рідкі корисні копалини* вжито окремо від названого ряду. Щоб уникнути двозначності, на позначення корисних копалин, що не є твердими, ні газоподібними, вживають словосполучення *рідинні корисні копалини*, тобто «ті, що перебувають у стані рідини (в рідинному стані)», «ті, що є рідинами». Це стосується, зокрема, нафти й підземних вод: *нафта й підземні води — рідинні корисні копалини*. Значення прикметника *рідкісний* пов'язане більшим виявом ознаки: *рідкісна книжка* — це така, що нечасто трапляється, можливо, в кількості примірників. Пор.: Зоопарк... є зручним місцем для спостережень над *рідкісними* тваринами (з журн.); Жителі спостерігали *рідкісне* явище природи — водяні смерчі на морі (з газ.). Коли треба зазначити, що речовина рідко трапляється, кажемо про *рідкісну речовину, рідкісний елемент*. Це, зокрема, відбито в терміні *рідкісноземельний* — «такий, що міститься в земній корі в дуже малій кількості й якого важко виділити в чистому вигляді».

А ще *рідкісний* — це «незвичайний», наприклад: Небо незвичайної *рідкісної* синяви (О. Гончар); Ти, парубче, видати, *рідкісної* породи (Ю. Збанацький). Не можна сказати: «В рідкісній отарі немає чорної вівці» — адже йдеться не про незвичайну отару і не про таку, яка трапляється рідко, а про те, що в будь-якій отарі *рідко* коли буває без чорної (тобто поганої) вівці. Неправильно побудована й така фраза: «На півдні дощі дуже рідкісні». Тут треба вжити іншу конструкцію: «На півдні дощі — дуже *рідке (рідкісне)* явище».

РІЧИЩЕ — РУСЛО

Слова, що виступають синонімами і в прямому, і в переносному розуміннях. Українській літературній мові вони відомі здавна. Порівняймо вживання цих слів у значенні «заглиблення в ґрунті, про якому текла або тече вода»: Шевченко ішов навпростець, вгадуючи *річище* Орі (З. Тулуб); Дніпро затопив усі протоки й старі *русла* (Ю.Яновський). Показово, що в мові того самого письменника трапляються й *річище*, й *русло*. Пор. у Ю. Смолича: З глибокого *річища* гірського потоку пахне водою; Потік линув із швидкістю водоспаду, але *русло* було без каміння.

Помітна тенденція надавати перевагу іменникові *річище* як у прямому, так і в переносному значенні, напр.: Одним своїм відчайдушним, рішучим словом Надійка зрушила з їхніх душ заставки і повернула їхні думки в одне *річище*, вільне од забобонів (Ю. Мушкетик).

РОКОВИНИ — РІЧНИЦЯ — ЮВІЛЕЙ

Роковини — «це календарна дата, коли закінчується ще один рік від початку якої-небудь події»: 185-ті роковини від дня народження Тараса Шевченка.

Відтінок цього значення — «закінчення повного року від початку якої-небудь події» й «день народження, іменини», а також і день смерті (останнє в словниках спеціально не виділяється): Сьогодні «урочистий» день моїх *роковин*. Сьогодні я скінчила 31 рік (Леся Українка).

Таке саме значення має іменник *річниця*: Восьма *річниця* проголошення незалежності України; 55-та *річниця* визволення України від фашистських загарбників.

Слово *роковини* може вживатися без уточнення кількісної характеристики, тобто вказувати загалом на «знаменну подію»; натомість іменник *річниця* потребує кількісного визначника: яка *річниця*? Пор. назву поезії Лесі Українки «На роковини Шевченка».

Ювілей — від латинського *jubileus* — «ювілейний рік». Це рік, що припадав раз на півстоліття. Тому ювілеєм називали святкування насамперед з нагоди п'ятдесятиліття, століття, тисячоліття якоїсь дати. Тепер ювілей обчислюють не обов'язково п'ятдесятиліттям, але звичайно в круглих і переважно великих числах (про ювілей у 15 чи 20 років кажуть, як правило, жартома).

Іменник *ювілей* у сучасній українській мові означає вшанування відомої особи, яка досягла певного віку або відповідної кількості років своєї громадської, наукової, артистичної, викладацької чи іншої діяльності. Це також урочистість з нагоди річниця якоїсь важливої суспільної події, існування установи, міста, наприклад: 1500-літній *ювілей* міста-героя Києва, «На столітній *ювілей* української літератури» (назва твору Лесі Українки).

Отже, *роковини* і *ювілей* — це річниця певних дат. Замість *ювілей* завжди можна сказати *роковини*, *річниця*, але зворотна заміна можлива тільки за умови дати, обчислюваної звичайно у 50 або більше (в круглих числах) років. Так само не практикується заміна *роковини*, *річниця* на *ювілей* у випадку відзначення сумної події.

Стилістично недосконалим є вислів *сторічні роковини від дня народження*, який можна зробити економнішим: *сторіччя від дня народження*, тобто замість словосполучень, іменник *роковини*, *річниця* плюс порядковий числівник, можна скористатися складним словом типу *п'ятиріччя*, *сторіччя*, *двадцятиліття* і под.

СЬОГОДЕННЯ І ВІКОПОМНИЙ

Часто запитують: «Де і коли з'явилися слова *сьогодення* і *вікопомний*, уподобані журналістами? І яких немає в живій мові, в класиці і в письменників?»

Усі слова, якими більш чи менш активно користуються люди, входять до лексичного, або словникового, складу мови. Постійно змінюючись, словник відбиває найбільш поширені засоби висловлювання. Обидва названі слова відомі були ще в XIX ст., але почали активно вживатися в другій половині XX ст. Вони належать до книжних слів сучасної української мови, серед яких є й терміни *ізотоп*, *недоторканість* і под. Окрему групу в складі книжної лексики становлять поетичні слова: *вітровіння*, *легіт*, *небокрай*, названі так за їх переважне вживання у поезії.

Найраніше слово *вікопомний* як «незабутній, достопам'ятний» фіксує Словник за ред. Б. Грінченка. А до реєстру словника, як відомо, ввійшли в основному слова, що існували в українській мові до 70-х років XIX ст. Це слово вживається у творах М. Старицького, М. Бажана, М. Рильського, Ю. Яновського, Л. Дмитерка, М. Вінграновського, Л. Забашти, Л.Первомайського, І. Цюпи, П. Воронька та ін. Ось приклад із твору Ліни Костенко: «[старий]: Але вже потім, під кінець, повір, Я міг створити *вікопомний* твір». Використовують *вікопомний* і перекладачі, наприклад, Борис Тен у перекладі «Одісеї» Гомера:

Потім, коли і померлий згорів, і уся його зброя,
Пагорб насипали ми і поставили стовп *вікопомний*.

У середині нашого століття прикметник *вікопомний* заповнив публіцистику, де активно вживається й тепер.

Слова *сьогодення* немає в Словнику ред. Б. Грінченка. Лексична картотека Інституту української мови НАН України засвідчує його у творах М. Стельмаха, наприклад: «Отак і сходяться пісня і життя, присмерк давнини і *сьогодення*», а також Ю. Збанацького, Д. Луценка, В. Козаченка. Прикметник *сьогоденний*, на відміну від спільнокореневого іменника, знаходимо у творах П. Куліша: Усяке готорить і побивається тільки про власне *сьогоденне* діло. У М. Рильського також часто натрапляємо на цей прикметник: Слухай, дивись, учись, Будь *сьогоденним*.

І в сучасній публіцистиці значного поширення набув цей іменник. Входженню слів

вікопомний і *сьогодення* у розмовний стиль перешкоджає не лише піднесеність, патетичність, притаманні їм семантиці, а й наявність нейтральних синонімів: *незабутній, сучасність*.

ТАКТОВНИЙ — ТАКТИЧНИЙ

Ці слова мають спільний корінь, близькі звучанням, але різні за значенням.

Тактовною називають людину, яка володіє почуттям міри, такту (прикметник *тактовний* утворено від іменника *такт* — «почуття міри, що підказує правильне розуміння або оцінку явищ дійсності): Опинився він [хлопчик] у колективі людей вимогливих, але й справедливих, доброзичливих, *тактовних* (О. Гончар).

Прикметник *тактичний* утворений від іменника *тактика* у значенні «сукупність прийомів, методів або способів», що використовуються у політиці, спорті, на війні для досягнення мети або здійснення певної бойової операції»: Відступ міг диктуватися і *тактичними* міркуваннями (І. Ле); Хмельницький уміло використовував різноманітні *тактичні* прийоми, залежно від співвідношення сил і конкретної обстановки (з підручника). Найчастіше вживається у словосполученнях *тактичне мистецтво, тактична боротьба, тактична схема, тактична перевага, тактичний маневр, тактичний прорахунок, тактичні заходи* та ін. *Тактовний* сполучається зі словами *людина, вчителька, завідувач, допомога, запитання* і под.

Очевидно, помилки у вживанні цих слів спричиняються міжмовною омонімією: російське *тактичний* відповідає українському слову *тактовний*, а українське *тактичний* — російському *тактический*.

ТАЛАН — ТАЛАНТ

Це пароніми, близькі за звучанням і різні за значенням. Не тільки в усній мові, а й на письмі часом трапляється помилкове слововживання.

Талан означає «доля, життєвий шлях, щастя». Таке його вживання іде з фольклору, згадаймо, наприклад: Ой світе мій ясний, світе прекрасний, Який мій *талан* нещасний (нар. пісня). Такий зміст у нього вкладав і Т. Шевченко, наприклад: Нащо мені врода, Коли нема долі, нема *талану*. Звідси й такі відомі поняття, як *таланити*, тобто «щастити», *безталанний* «нешасливий». Іменник *талант* означає «хист, обдаровання людини». Напр.: Тоді він [Франко] розгорнув би перед ними все багатство своєї душі, всю красу свого *таланту* (М. Коцюбинський).

Талантом можуть називати обдаровану, з видатними здібностями людину. В такому разі іменник у родовому відмінку однини має закінчення *-а*, на відміну від слова *талант* у значенні «хист» — *таланту*.

Отже, сучасна українська мова розрізняє слова-поняття *талан* і *талант*.

ТРУД — ПРАЦЯ

Слово *трудитися* має вужчу сферу застосування, ніж синонімічне йому *працювати*. *Трудитися* вживається тільки стосовно діяльності людей. Це слово характеризує наполегливу, старанну працю, яка потребує багато розумових, фізичних зусиль. Введене у текст, воно створює відтінок піднесеного стилю: *трудитися в ім'я науки, миру, на благо Батьківщини, трудитися на совість, трудитися до зорі*.

Стилістично нейтральне слово *працювати* характеризує роботу як затрату фізичної і розумової енергії на створення матеріальних, духовних цінностей. Воно доречне, коли йдеться про час, місце роботи, знаряддя праці (*працювати до дванадцятої, працювати на кіностудії, працювати на руднику, працювати акварельними фарбами*), про перебування особи на роботі, службі (*працювати телемайстром*).

Працювати, на відміну від *трудитися*, характеризує не тільки людську роботу як діяльність, а й роботу окремих частин тіла, органів людини: *працювати* чим — «інтенсивно рухати руками, ногами, плечима при плаванні, бігові» — *працювати руками, ногами*;

працює печінка, шлунок. Ним позначають роботу машин, механізмів: *верстат працює справно, замок вже не працює.*

ТУРБУВАТИ — ТРИВОЖИТИ — НЕПОКОЇТИ — ХВИЛЮВАТИ

Це логічні, або ідеографічні синоніми, які відтінюють у кожній новій назві певні ознаки того самого поняття. Вони різняться тим, що відбивають якусь нову рису явища, не охоплену іншими синонімами цього ж ряду. Основна функція ідеографічних синонімів — уточнювати характеристику поняття, показувати міру виявлення ознаки, властивості чи характер дії. Саме в цьому класі синонімів найяскравіше виявляється одна з головних ознак синонімічних слів — наявність відтінків чи відмінностей при спільному предметно-понятійному значенні. Досить часто різниця чи відмінності значень логічних синонімів буває ледь відчутною і майже невловимою, сформулювати, виділити її дуже складно, хоч кожен із мовців знає, точніше, відчуває, коли треба вжити одне з кількох синонімічних слів.

Семантичні відтінки виявляються в зіставлювальних словах-синонімах. Досить часто вживаються близькі за змістом дієслова *турбувати* — *тривожити* — *непокоїти*, що мають основну спільну суть «викликати почуття неспокою, тривоги, хвилювання». Ось, наприклад, найзагальніший зміст дієслова *непокоїти*: а) порушувати чийсь спокій, завдавати турботи, клопоту, турбувати: Шановні добродії редактори! Простіть, що *непокою* Вас моїм листом (М. Драгоманов); Вона була дуже заклопотана... що зосміливилася *непокоїти* Мотчуків у такій незвичній порі (Л. Мартович); б) викликати хвилювання, тривогу, побоювання; приводити у стан неспокою, занепокоєння, хвилювання: Виховательку така упокореність аж *непокоїть*: чи не надломилось щось внутрішньо у ньому, чи не перестарались бува у спільному педагогічному натискові на його дитячу волю та психіку (О. Гончар); в) завдати фізичного болю; турбувати: Від тієї ночі носить Рубанюк у тілі кулю, яка часто *непокоїть* (І. Цюпа).

Семантичну структуру дієслова *турбувати* становлять такі його значення: а) викликати неспокій, хвилювання; непокоїти: Найбільше *турбує* мене в Кульбаці оця різка дисгармонія його душевного ладу, раптові спалахи, крайня неврівноваженість (О. Гончар); Думки ці не заспокоїли його [Макара Івановича]. Щось іще *турбувало* його, залазило до серця, зазірало під шкіру комашнею (М. Коцюбинський); б) порушувати чийсь спокій: — Ніте, Маріє, ми її [Христю] спершу розчешемо, — *турбує* Марина (Панас Мирний); в) виводити що-небудь із стану спокою: Вечірній вітер *турбував* стареньку грушу (Леся Українка).

Дієслово *тривожити* має найбільш розгалужену семантику й виражає вищий порівняно зі словами *турбувати* і *непокоїти* ступінь неспокою чи тривоги (воно входить своїми значеннями і до іншого синонімічного ряду: *тривожити* — *хвилювати* — *бентежити*): а) викликати, вселяти тривогу, побоювання, хвилювання: Мить пожадана прийшла: довершено труд многоденний! Що ж то за сум, не збагну, потай *тривожить* мене (М. Зеров, переклад з О. Пушкіна); Найбільш *тривожило* матір, що [Данько] часто задумується (О. Гончар); б) порушувати спокій, спокійний або звичний стан когось, чого-небудь; завдавати клопоту; турбувати: Летять ключами журавлі, ключами, Мандрівним співом ніч *тривожать* сонну (М. Рильський); в) позбавляти спокою; примушувати нервувати; дратувати: Він вже хотів звернути набік, щоб не тривожити дурно чужих собак, коли ж гляне — іде супроти його од хати середнього віку чоловік (П. Куліш).

Отже, спільним в усіх дієсловах є «порушувати чийсь спокій», проте «порушувати спокій» можна по-різному — від приємного неспокою, радісного хвилювання до тривоги, draжливості: Таємниця, що спершу приємно *непокоїла* її [Олену], згодом почала невимовно тяжіти (І. Вільде); Тиша в операційній вже *непокоїла* не тільки Сахно. Черговий персонал ... теж нервувався (Ю. Смолич).

У мовній практиці часом обмежуються лише одним якимось синонімом, наприклад, чуємо вислови «Мене хвилює здоров'я дітей», «Нас хвилює проблема кадрів». А тим часом для відтворення змісту цього поняття існує цілий синонімічний ряд, про виражальні можливості якого не варто забувати.

УДОБРЮВАТИ — УДОБРЯТИ

У Словнику за ред. Б. Грінченка немає дієслова *удобрювати*. Тут фіксується тільки *удобрятти*, що має значення «задобрювати (задобрятти), здобувати чийсь прихильність різними подарунками або послугами». Однак це слово не стало загальноживаним, і пізніше словники відповідниками до російського *задабривать* давали українські *задобрювати*, *загоджувати*.

У тому ж Словнику на позначення процесу внесення поживних речовин у ґрунт знаходимо дієслова *добрити*, *видобрити*, а також вужчі, конкретніші *угноювати*, *угноїти*, що відповідають російським *навозить*, *унавозивать*, *унавозить*; *удобрять* (*удобрить*) *навозом*.

Добрити — давнє слово. «Історичний словник українського язика» за ред. Є. Тимченка засвідчує ще в джерелах XVII ст. *добрити*, але як «признавати, звати добрим, хвалити» і *добритися* — «піддобрюватися, примілятися». У Словнику за ред. Б. Грінченка виділено три значення *добрити*: 1) «задабривать»; 2) «хвалить»; 3) «удобрять». Інші лексикографи не занотовують цього слова.

«Практичний словник сільськогосподарської термінології» П. Сабалдиря (Х., 1931), не даючи *добрити* (тобто «вносити добрива»), пропонував інші спільнокореневі префіксовані дієслова: *здобрювати*, *здобрити*, а проект «Словника сільськогосподарської термінології» (К., 1933) — *піддобрювати*, *піддобрятти*, *здобрювати*, *здобрятти*, *видобрювати*, *видобрятти*. Але всі вони залишилися в словникових джерелах, а в загальному мовному вжитку поширилося дієслово цього кореня з префіксом *у-*: *удобрювати*. «Російсько-український словник» 1937 р., а за ним і всі українські одно- і двомовні словники фіксують цю форму як літературну норму.

Причиною того, що дієслово *добрити* лишилося невідомим у значенні «вносити добрива» для переважної більшості мовців, очевидно, стала його семантика.

Коли для поліпшення родючості полів в Україні почали ширше вживати не тільки органічні речовини, а й мінеральні, з'явилася сама назва *добриво*. Утворилася вона від *добрити* за допомогою суфікса *-ив(о)* на позначення речовини, маси. Паралельно поширилася й нова, суфіксально-префіксальна форма на *-юва* (аналогічна до інших дієслів цього продуктивного типу), в якій префікс *у-* обмежував і уточнював значення.

Подекуди трапляється *удобрятти* в розумінні «вносити добрива в землю, наприклад: «Хто землю *удобряттє*, тому й земля повертає» (присл.). Однак це порушення сучасної літературної норми. Словники й сучасна мовна практика засвідчують вживання дієслівної пари *удобрювати*, *удобрити* (на позначення процесу внесення добрив у ґрунт), а також *угноювати* (вносити гній у ґрунт): «*Удобрити* землю масно, вродить рясно» (присл.) тощо. Це і є сучасна лексична норма.

УДВОЄ — УДВІЧІ

Значення 'у два рази' можна передати обома словами, пор.: *У мене таке серце — як бачу, що хтось до мене з щирим серцем, так я до його удвоє* (В. Винниченко); *Та він [Тарас] у нас і не такий уже розбіяка, як його уславили: як до нього добре — він удвічі добрий* (С. Васильченко). Не можуть бути взаємозамінними названі прислівники коли йдеться про значення 'пополам', напр.: *Ходив він, справді, зігнутий удвоє* (М. Рильський); *Усі молодці та дівчата були понатинані білими згорнутими удвоє обрусами* (І. Нечуй-Левицький).

Коли йдеться про час тривання, відстань, розмір, вагу тощо, правомірними є обидва вислови: *вдвоє / вдвічі ширший, старший, більший, важчий* тощо.

УЯВА — УЯВЛЕННЯ

Обидва слова-поняття стосуються сфери ідеального, сфери людського мислення, творення образів, ширше — внутрішнього світу людини, певною мірою — її психічного

стану. Але кожний з іменників має характерну тільки для нього сполучуваність. Так, *уява* як синонім до слова *фантазія* найчастіше виступає в таких зворотах: *уява, в уяві постає (оживає), уява працює, робота уяви, викликати в уяві*. Напр.:

Так, так! Це *не уяви* витвір хорий...
Тебе я бачив, престарий соборе,
І з понадсенських споглядав узбіч
Середньовічну фантастичну ніч.

М.Рильський

Уявити — це викликати в уяві образ, активізувати свою фантазію, відновити щось бачене, чути, згадати. Такими різними мовними засобами — і лексично, й семантично — передається той самий зміст. Той, хто дбає про слово, намагається в найзвичнішому знайти щось своє, неповторне. Читаємо, наприклад, у книжці В. Скуратівського «Посвіт» такі рядки: «Готуючись до поїздки, я намагався *уявно відновити в пам'яті* етнографічні джерела, пригадати особисті бувальці, пов'язані з піччю» і не можемо оминати цікавого мовного звороту *уявно відновити в пам'яті*, де прислівник *уявно* перегукується з прикметником *уявний*, дієсловом *уявити* та іменником *уява*. Останній утворює типові словосполучення *дитяча уява, хвора уява, сила уяви, постати в уяві* і под.

А втім, чи на місці слово *уява* в деяких інших контекстах: Книга дає *уяву* про життя і творчість письменника» (з журн.); Зелений оленець справді *не мав уяви* про Сіроманців і Пломистих Блискавок (Р.Федорів). В обох випадках йдеться про знання, пізнання, тому тут треба було скористатися зворотами *давати уявлення, не мати (мати) уявлення*, зміст яких передається синонімами *давати знання, знати*, або при запереченні *не знати, допомогти зрозуміти, пізнати*.

Іменник *уявлення* утворює типові словосполучення: *загальне уявлення, релігійні уявлення, уявлення про мистецтво* тощо.

Правильне слововживання відбито в таких, наприклад, контекстах: Їхні *уявлення* про мову застарілі (з газ.); Не мають жодного *уявлення* про філологію (з газ.); Я хочу показати, яка то нелегка справа дати іншомовним читачам, читачам інших країн *уявлення* про художній твір, написаний на певному місцевому матеріалі (М. Рильський).

ФОРУМ — ЗБОРИ — НАРАДА — ЗІБРАННЯ — КОНФЕРЕНЦІЯ — СИМПОЗИУМ

Форум — слово за походженням латинське (*forum*) і в перекладі означає «площа, двір». *Форумом* у містах Стародавнього Риму називалась площа, на якій відбувалися народні збори, влаштовувалися торги, здійснювався суд. У сучасній літературній мові поширилось переносне значення цього слова — «широкі представницькі збори». Синонімічними до нього є слова *з'їзд, конференція, конгрес*. Напр.: *міжнародний форум молоді, форум кінематографістів*. Це слово доцільно вживати для позначення світових, міжнародних зібрань. Скажімо, Міжнародний конгрес українознавців можна назвати форумом дослідників української мови, літератури, фольклору, історії та культури. І в такій назві віддзеркалиться високий публіцистичний стиль інформації.

Слово *збори* звичайно вживається стосовно зібрання членів певного колективу, організації з метою обговорення якихось питань чи проведення заходів. Це слово входить у численні стійкі словосполучення: *відкривати, закривати збори, урочисті збори, установчі збори* — представницька інституція, що створюється спеціально для вироблення програми діяльності якоїсь організації, пор. типові словосполучення: *писати протокол зборів, обирати голову, президію зборів*.

Іншомовні запозичення *форум, симпозиум* увійшли в мовну практику 60 — 70-х років. Для 90-х років характерне активне вживання іменника *зібрання*. Це нейтральна назва, утворена від дієслів на позначення дії *збиратися, зібратися*; з ними пов'язаний також іменник *збори*, що є стилістично нейтральним на тлі книжних високих назв *форум, симпозиум*.

ЧЕРЕДА — СТАДО

На позначення групи тварин одного виду, зокрема свійських, в українській мові є спеціальні назви. Їх досить докладний список можна знайти в Російсько-українському словнику М.Уманця і А.Спілки під словом *стадо*: *табун (коней), косяк (риб), отара, ватага (овець), череда, черідка (корів, переважно дійних), група свиней — стадо, череда, черідка, птиці — згряя, табун* та ін.

Словник за ред. Б. Грінченка фіксує іменники *стадо, табун* (про коней), *стая, стадо* (про птицю, рибу); *отара* (овець); *ватага* (про дрібну), *косяк, табун* коней. Слово *згряя*, за цим джерелом, стосується тільки людей — «толпа, скопище, шайка».

Отже, перелічені назви були відомі в другій половині XIX ст. у різних місцевостях України, але не завжди позначали те саме поняття. Лише наприкінці XIX ст. в основному окреслилося їх сучасне вживання. А втім, і сьогодні виникають суперечки про ту чи іншу назву. Дехто сумнівається в правильності вислову *стадо корів*: треба, мовляв, уживати тільки *череда*. Справді, основне значення іменника *череда* стосується насамперед великої худоби. Із таким змістом наводить цей іменник Словник української мови в 11-ти томах. Коли йдеться про велику рогату худобу, про її випасання, вживають іменник *череда*, щодо овець — *отара*, щодо коней — *табун*: На степах та в горах люди... пасли незліченні *череда товару* та *отари овець* (І. Нечуй-Левицький); Пастухи гнали з степових маєтків *отари овець, череди волів та робочих верблюдів* (О. Гончар).

Іменник *череда* стосується й інших свійських тварин. У словнику Уманця і Спілки це відображено перекладом і тлумаченням словосполучення «общественное стадо»: «(воли, корови, телята, часом і коні, і вівці) — череда». Про це свідчать і численні приклади з художніх творів: Греблею йшла *череда* і, здіймаючи куряву, *ревла та мекала* (М. Коцюбинський); — Василю! Вставай-бо та жени *вівці до череди!* (І. Нечуй-Левицький).

У мові класичної української літератури трапляються й інші словосполучення, наприклад: *гусяча череда* (М. Коцюбинський), *череда свиней* (Д. Мордовець); Тоді це буде, як *свині з череди* йтимуть (М. Номис). Тобто іменник *череда* стосується не тільки корів. Порівняно з ним іменник *стадо* має ширшу (у деяких моментах близьку і спільну) семантику.

Основне значення іменника *стадо* — «група тварин (перев. одного виду, віку і т. ін.), об'єднаних з певною господарською метою (для утримання, нагулу, відгодівлі тощо)»: Надумалось воно [Ягня] все *стадо* насмішить (Л. Глібов); Він [Петро Скирда] гнав у тил колгоспну худобу, бомба влучила в *стадо* і разом з биками прибила й гуртоправа (П. Панч); *стада коней* (І. Нечуй-Левицький), *стада качок* (І.Франко), *гусяче стадо* (М. Коцюбинський).

У художніх творах знаходимо й такі словосполучення: *стадо слонів* (І.Франко), *стадо тюленів* («Одіссея», переклад Бориса Тена), тобто слово *стадо* позначає велику групу будь-яких тварин, птахів, риб тощо, які тримаються разом (зафіксоване в СУМІ як відтінок основного значення). Цей відтінок (як і основне значення) передається й словом *череда*, наприклад: Поважно плила ціла *череда* невеликих кленів (І.Франко) (Клень — діалектна назва риби *головня*).

Отже, іменники *череда* й *стадо* дуже близькі за значенням; у розмовній мові і в творах художньої літератури вони часто виступають як синоніми. Напр.: Ласкаво голубить свою дитину корова. Вона чекає, поки сонце... обігріє., і річку в балці, і *стадо* корів (Г. Хоткевич); Попелясте *стадо* розгулює на березі Псла, скубе траву... Скот тяжко диха, чмиха — проти вітру пасе *череда* пастух (К. Гордієнко). У народнорозмовній мові більш поширена щодо корів назва *череда*. Пор. в «Енеїді» І. Котляревського: Як йшла *черідка* вечорочком...

Одне із значень слова *стадо* — «загальне поголів'я сільськогосподарських тварин того самого виду». І коли йдеться саме про поголів'я корів, тобто про загальну кількість голів у великому господарстві кажуть про *стадо корів*, а не про *череда корів*. Напр.: Що нам треба зробити, щоб поправити становище? ... негайно поповнити *стадо дійних корів* (І. Рябокляч). Те саме й щодо поголів'я інших свійських тварин одного виду: *стадо свиней, стадо курей,*

стадо кролів та ін. Слово *стадо* в такому вживанні — це вже термін.

ШАР — ВЕРСТВА — ПЛАСТ

Коли говоримо про якусь однорідну масу, речовину, що покриває будь-яку поверхню або міститься між чим-небудь, вживаємо іменник *шар*: *шар соломи, шар глини, шар яблук*.

Це слово широко вживається в різних галузях науки, техніки, народного господарства. Словосполучення з ним набули термінологічного значення, наприклад: *верхні шари атмосфери, шар фільтрувальний, глибина орного шару, річний шар деревини* та багато інших.

Відоме й переносне вживання цього слова як назви певної групи населення: — Я думаю, з якого ви *шару* населення? — парубок хотів сказати «класу», але передумав, знайшов інший вислів своєї думки (В. Гжицький).

Словосполучення суспільні *шари, шари населення* порівняно з висловами *суспільні верстви, верстви населення* вважаються розмовними.

Близьким до слова *шар* є похідне від нього *прошарок*, яке вживають і в прямому (назва тонкого шару чого-небудь, що міститься в чомусь, між чимось), наприклад: *теплоізоляційний прошарок*. Прошарком може бути група людей, яка входить як складова частина до іншого колективу.

У сучасній літературній мові в значенні «горизонтально розміщена маса чого-небудь» поряд із *шар* використовується слово *верства*. Воно виступає і як геологічний термін на позначення осадових гірських порід, форм їх залягання, наприклад: *поверхнева верства, водоносна верства* та ін.

Ширше, ніж *шар*, слово *верства* використовується в переносному значенні як назва суспільного класу, соціальної групи: *верстви населення, верстви робітників і студентства*.

Слово *пласт*, хоч і близьке семантично до лексем *шар* та *верства*, має певні відтінки. Його здебільшого вживають на позначення цільної однорідної маси, обмеженої більш-менш паралельними площинами. Найчастіше це слово вживається в термінологічних сполуках стосовно гірництва: *залізорудний пласт, соляний пласт*.

Іноді доводиться чути помилковий вислів — *пласт землі* — про землю, яку перевертає плуг під час орання. Звичайно, в цьому разі йдеться про *скибу (скиби) землі*. На позначення чого-небудь м'якого, пухкого, подрібненого, а також газів, рідини тощо усталалося вживання слова *шар*. Ним називають також цільну, тверду, плоску масу, так само як *пласт, пласти*.

ШЛЯХ — ДОРОГА — ПУТЬ

Синонімічні в своїй основній суті слова *дорога, шлях* — позначають «смугу землі, по якій їздять і ходять». *Дорогу, шлях* прокладають у потрібному напрямку, їх будують (насипають, підвішують, щоб було зручно і людям, і транспорту пересуватися). Так виникають *підвісні дороги (шляхи), канатні, трамвайні, тролейбусні* та ін.

Смуга для пересування, взагалі сполучення може бути також у водному та повітряному просторі — тоді йдеться про *водні або повітряні (морські, річкові) шляхи*.

Спеціалісти з будівництва та експлуатації доріг (шляхів) називаються *дорожники (шляховики)*. *Дорожні (шляхові) бригади з дорожніми (шляховими) майстрами та робітниками* ведуть *дорожнє (шляхове) будівництво, дорожньо-будівні (шляхобудівні) роботи* — комплекс робіт на спорудженні автомобільних доріг (шляхів). Вони здійснюють *дорожньо-ремонтні роботи*. Саме таке словосполучення побутує в мовній практиці, хоча паралельно вживається вираз *ремонт шляхів*.

Чому *автодорожній інститут*, але *Мінішляхбуд*?

У власних назвах користуються прийнятими умовними найменуваннями, не допускаючи синоніми (*Держшляхбуд, автодорожній інститут*). Усталені словосполучення: *дорожні знаки* (а не шляхові), *вулично-шляхова мережа міст*. Є *шляхопровід*, але немає *дорогопроводу*.

Поняття напряму руху, маршруту передається в основному словом *дорога*, хоч цілком правомірним є вживання слова *шлях*: «*Шлях у місто мені вже знайомий був, нічого було питати дороги*» (Панас Мирний).

Російські вислови *дорога домой, обратный путь, на обратном пути, (не) по пути, половина дороги (пути), счастливого пути* по-українському звучать відповідно так: *дорога додому, дорога назад* (а не — зворотна дорога), *по дорозі назад, повертаючись назад* (а не — на зворотній дорозі), *(не) по дорозі, (не) по путі; половина дороги (шляху), щасливої дороги* або просто: *щасливо*.

Як синонімічні назви відтінюються ці іменники в поетичній мові: «*Спільна дорога в усіх [дівчат], та окремих у кожної шлях*» (М. Рильський).

ДЕЩО ПІДВИЩЕНА чи ТРОХИ ПІДВИЩЕНА ВОЛОГІСТЬ?

Основне значення займенника *дещо* можна передати змістом слова *щось*, напр.: *Вийди, Катре, з хати, Я щось маю розпитати, Дещо розказати* (Т. Шевченко). Сучасні словники фіксують і прислівникове значення слова *дещо*— ‘трохи’, пор.: *Цемент додається до розчину, яким тинькують приміщення з дещо підвищеною вологістю* (з газ.). Друге слововживання характерне здебільшого для книжних стилів. Тому в невимушеній розмовній мові бажано використовувати прислівник *трохи*. Отже, перевагу варто надавати зворотам типу: *трохи підвищена вологість ґрунту; хлопець трохи стриманий у поведінці і под.*

ПЕРЕГОРНУТИ чи ПЕРЕВЕРНУТИ СТОРІНКУ КНИЖКИ?

У цьому конкретному значенні усталалося дієслово *перегорнути*. *Перегортати, гортати* — кажемо про сторінки в прямому й переносному значенні: *Він здивовано перегорнув кілька сторінок* (М. Стельмах); *Я перегорнув у пам'яті всі дрібниці нашого приїзду* (О. Досвітній). Отже, *гортаємо сторінки книжки і гортаємо книжку*.

Дієслово *перегортати* означає також «перекладати щось з місця на місце», «брати щось одне за одним, роздивляючись», напр.: *По обіді замість того, щоб лягти одпочити, мати одчинила скриню, нащось там перебирає все, полотна, рушники* *перегортає* (Олена Пчілка).

Перегортати має ще значення «скласти, згорнути в кілька разів», напр.: *перегорнуті вдвоє тканину, папір*.

Перевернути можна також книжку, тканину, папір, що означає «поміняти місцями гору, верх і низ, спід, лице й виворіт». Кажемо: *перевернути на другий бік платівку, перевернути млинці на сковороді*. Це дієслово входить у стійкі, фразеологічні словосполучення: *перевернути догори дном, догори коренем; душу перевернути; гори (світ) перевернути; на жарт перевернути*.

ЩО ОЗНАЧАЄ СЛОВО ВІНШУВАТИ?

Значення цього слова зрозуміле із такого синонімічного ряду: *поздоровляти, вітати, віншувати*. В українську мову воно прийшло з німецької мови (німецьке *wunschen* — «бажати») через посередництво чеської, де є дієслово *vinsovat*. У XVI — XVII ст. це слово широко вживалося в давній українській літературній мові, що й відбивали тодішні словники. У сучасних словниках є вказівка на урочисте звучання слів *віншувати, віншування*.

(Наталя Дужик, Світлана Єрмоленко, Любов Кудласевич,
Катерина Ленець, Олена Тодор, Сергій Чемеркін)